

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА СІМ'Ї ЯК СТРУКТУРНИЙ КОМПОНЕНТ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Проблема актуалізації виховного потенціалу сім'ї – один з найважливіших напрямів діяльності педагога, у якому акцент зроблений на підвищення психолого-педагогічної культури сім'ї.

Підхід до сім'ї як суб'єкта саморозвитку й саморегуляції передбачає соціально-педагогічну діяльність, відкриває нові можливості у звільненні потенціалу самопомогі, створює необхідні умови для активізації її суб'єктної позиції. Засобом розвитку суб'єктивності сім'ї може бути її психолого-педагогічна культура.

Психолого-педагогічна культура – це складова частина загальної культури людини, в якій утілено накопичений досвід виховання.

Психолого-педагогічна культура сім'ї в самих різних формах відбиває той спосіб мислення й ту культуру, що є традиційними для даного суспільства в дану епоху, зумовлені реальною історією народу, його духовно-психічним складом, укладом життя.

У даній статті розглядаються основні теоретико-наукові підходи до проблеми психолого-педагогічної культури сім'ї як визначальної умови сімейного виховання дітей.

Як засвідчує історичний еккурс, у процесі свого становлення психолого-педагогічна культура сім'ї зазнавала значних змін. Ознаками цього процесу було зростання зацікавленості у вихованні дітей, удосконалювання цілей, задач і методів, використання батьками, що, у свою чергу, було наслідком духовних пріоритетів, що свідчить про нерозривний зв'язок психолого-педагогічної культури сім'ї й загальної культури суспільства.

У працях таких видатних педагогів, як Я.А.Коменський, Д. Локк, І.Г. Песталотці, К.Д.Ушинський, П.Ф. Лесгафт, ставляться питання про культуру сімейних відносин; про провідну роль батьків у формуванні особистості дитини: вплив сімейного укладу на дітей; про користь педагогічної літератури для батьків у плані самоосвіти, розширення теоретичних знань у галузі сімейного виховання.

В.А.Сухомлинський уважав, що не можна переоцінити значення сімейного виховання, але для того, щоб виховання в сім'ї організовувалося правильно й розумно, для досягнення найбільшого ефекту дуже важливо, щоби батьки були педагогічно грамотними, і в цьому відношенні необхідно їм дати абетку педагогічної культури. З цією метою були створені педагогічні школи для батьків, де організовувалися конференції, лекції з педагогіки і психології, давалася орієнтація на самостійне вивчення літератури з сімейних питань. Таким чином В.А. Сухомлинським була створена цілісна система педагогічного всеобучу, що забезпечує наступність у сімейному вихованні дітей різного віку [4].

Сучасний стан проблеми педагогічної культури сім'ї розкривається в дослідженнях І.В. Гребеннікової, В.Я. Титаренко, В.В.Чечет, О.Н.Урбанської та ін. На їхню думку, основою вдосконалювання сімейного виховання є робота з підвищення педагогічної культури батьків, важливою складовою частиною якої виступає педагогічна підготовка батьків і матерів, що включає в себе цілеспрямовану наукову освіту. У цих роботах виявляється взаємозв'язок педагогічної освіти

й самоосвіти, порушується питання щодо впливу народної педагогіки на сімейне виховання.

Дослідження психолого-педагогічної культури сім'ї передбачає з'ясування низки питань: визначення її сутності й характерних ознак як цілісного феномена.

У сучасній педагогічній літературі стало більше уваги приділятися питанням психологічної спрямованості. Різні підходи дорослих (педагогічні, дидактичні, методичні) до виховання дитини визначаються розумінням батьками трьох основних питань – про джерела, процеси і критерії ефективності розвитку дитини. І тут можна віддати перевагу такому підходу, як «психологічний супровід природного розвитку дитини», який можна охарактеризувати наступними положеннями:

- природний стан розвитку дитини – первинний, а завдання й цілі дорослих – вторинні;
 - соціокультурний розвиток відбувається через його опір середовищу й самостійне засвоєння цього середовища;
 - критерієм оцінки роботи дорослих з дітьми виступає розвиток індивідуальних якостей з постійним виявленням нових творчих ресурсів.
- Відповідно до цього підходу формулюються наступні цілі й завдання в роботі з дітьми:
- зберегти природні механізми розвитку дитини, зробити все для того, щоб запобігти всякому можливому перекошуванню й гальмуванню;
 - пробуджувати розвиток паростків самостійності в дитини, намагаючись не керувати, не зобов'язувати її, не обмежувати фантазію, не придушувати.

У роботах закордонних фахівців Д. Добсона, Р. і Дж. Байярда, В. Сатира, М. Раттера, Б. Спока, Ю. Хамяляйнен знаходимо звертання до таких питань, як-то: виховні функції батьків; впливу на розвиток дитини внутрішньої атмосфери, способу життя сім'ї; залежності методів виховання від цілей і прагнень батьків; форми передачі знань батькам; позитивної сімейної психотерапії.

Одним з основних ознак психолого-педагогічної культури сім'ї є певний рівень розвитку емоційної сфери, психологічна здатність до керування й саморегуляції емоцій і поведінки. У дитини, як і в дорослого, з часом особистісного його становлення, підвищуються здібності до довільної психічної саморегуляції і самоконтролю. За цими поняттями стоїть можливість керувати своїми емоціями й діями, уміння моделювати і призводити у відповідність свої почуття й думки щодо фізичного життя. Батьки повинні сприяти зростанню довільності психічної саморегуляції в дітей.

Говорячи про користь засвоєння батьками знань про виховання дітей, не можна забувати, що їхня виховна діяльність завжди відбувається на тлі укладу сімейного життя, воно – частина його. І можливість батьків створити в сім'ї сприятливі умови для розвитку дитини залежать більшою мірою від наявності в них психолого-педагогічної культури, особливо від почуття й емоцій як необхідного компонента психолого-педагогічної культури сім'ї. На це звертає увагу фінський педагог Ю.Хамяляйнен: «У відносинах між батьками й дітьми центральне місце (особливо з огляду на розвиток дитини) займають

тонкі почуттєві, емоційні зв'язки. Їх треба берегти ... Це означає виховання почуття й особистості батьків» [6, 19].

Психолого-педагогічна культура сім'ї – це процесуальна цілісність, що виявляється у ступені зрілості батьків як вихователів. Її складовими є спеціальні знання, батьківські вміння (конструктивні, організаторські, комунікативні, гностичні та проєктувальні) і психологічні позиції (ціле покладання, певний рівень розвитку інтелектуальної, емоційної сфери, психологічна здатність до керування й саморегуляції емоцій і поведінки).

Означені елементи, що входять у структуру культури, регулюють потреби, інтереси особистості й почуття, виробляють установки, організують вольові зусилля, включають у систему соціальних відносин людини. Психолого-педагогічна культура автоматично не засвоюється, а виробляється у процесі діяльності й залежить у певній мірі від конкретного укладу життя сім'ї: мікроклімату, стилю спілкування, традицій, характеру ціннісних орієнтацій. Вона є основою власне педагогічної діяльності батьків.

Джерелами інформації послужили: судження досліджуваного об'єкта (монолог, бесіда, інтерв'ю, анкета, твір тощо); спостереження й оцінка повсякденної діяльності респондентів; оцінка діяльності і суджень, що виникають у спеціально організованих і створюваних ситуаціях; самооцінка досліджуваного, виявлена за допомогою спеціальних методик; використання генограм трьох поколінь.

У поняття «психолого-педагогічна культура сім'ї» увійшли наступні структурні компоненти: діяльність батьків, дітей, вихователів; відносини (ділові, індивідуально-особистісні, інтелектуальні, емоційні тощо); організаційно-педагогічні впливи (наукова освіта, навчання, виховна робота в соціумі).

Основним критерієм ефективності підвищення психолого-педагогічної культури сім'ї є «наявність оптимальної батьківської позиції» (А. Співаковська), що виявляється у ступені зрілості батьків як вихователів і позитивно впливає на весь сімейний уклад [3].

Важлива складова частина підвищення психолого-педагогічної культури сім'ї – це *самоосвіта*, яка передбачає передусім читання відповідної літератури, що дозволяє розвивати педагогічне мислення батьків.

Сучасною наукою встановлено, що ефективність педагогічної діяльності взагалі, батьківської зокрема, детермінована низкою здібностей і безпосередньо зв'язаних з ними педагогічних умінь. До них насамперед належать конструктивні здібності й уміння, що реалізуються у процесі проєктування особистості. У цьому зв'язку цілепокладання дуже істотне. Це положення переконливо обґрунтував А.С. Макаренко: «У деяких сім'ях можна спостерігати повну бездумність у питанні про мету виховання: просто живуть поруч батьки й діти, і батьки сподіваються на те, що все саме собою вийде. У батьків немає ані ясної мети, ані визначеної програми. Звичайно, у такому випадку і результати будуть завжди випадкові, і часто такі батьки потім дивуються, чому в них виросли погані діти» [2, 62].

Конструктивна діяльність батьків полягає у виборі форм і методів виховання, проєктуванні власної майбутньої діяльності щодо виховання дітей. Конструктивні здібності тісно пов'язані з організа-торськими вміннями, що забезпечують як організа-

цію життя та діяльності дітей, так і відповідно власну діяльність.

Організаторська діяльність батьків включає вміння в галузі оперативного рішення задач, пов'язаних з організацією життя й занять дітей (режим, гра, праця, домашня навчальна робота, спорт, домашнє читання і т. ін.) зі своєю власною, включаючи дозвілля та поведінку.

Комунікативна діяльність батьків полягає у встановленні взаємин між дорослими, між батьками й дітьми, між іншими членами родини й дітьми. Комунікативні здібності батька й матері дозволяють установлювати педагогічно доцільні взаємини між собою, єдність поглядів і вимог до виховання дітей.

Гностичні здібності й уміння дають можливість проникнути у внутрішній світ дитини, знати вікові й індивідуальні типологічні особливості дітей, бачити результати власної діяльності, її достоїнства і недоліки.

Проектувальний компонент включає вміння формувати батьками систему завдань у вихованні дитини, планувати його діяльність на тривалий термін, а також і свою діяльність.

Таким чином, взаємодія всіх означених видів педагогічної діяльності значною мірою зумовлює педагогічну майстерність, якою й повинні володіти батьки.

Успішна виховна діяльність батьків залежить від рівня їхніх теоретичних знань, від педагогічних умінь і здібностей. Рівень же розвитку педагогічних умінь і здібностей, у свою чергу, значно залежить і від психолого-педагогічної грамотності батьків, особливо від характеру їхньої діяльності як вихователів.

Серйозну увагу в нашому дослідженні було приділено вивченню сімей, що дозволило диференційовано працювати з ними на основі методики контактної взаємодії. Диференціація сімей на групи, у залежності від рівня психолого-педагогічної культури, дозволила здійснити індивідуальний підхід і використовувати конкретні методи впливу на батьків, давати їм завдання практичного характеру, що дозволяють освоювати прийоми виховного впливу.

Психолог Л.С.Алексєєва зазначає, що такий звичний для педагогів термін, як «робота з батьками», – це, насамперед, спілкування з ними, здійснюване як комунікативна діяльність [1].

Установлення таких контактів педагога з батьками здійснювалося нами за «Методикою контактної взаємодії», розробленою Л.Б. Філоновим, що ґрунтується на принципі стадійності здійснення взаємодії [5]. При цьому фахівець у розмові з батьками підкреслював, якими повинні бути відношення до дитини (віра в його фізичні й розумові можливості, довіру і повагу до нього). Педагог спонукував батьків висловлювати погляди на виховання, виявляв використовувані ними способи й засоби впливу на негативні вчинки дитини.

Думки батьків, навіть якщо вони не зовсім правильні, вислухував уважно, не спростовуючи їх, ніби підтримуючи їхню педагогічну позицію і впевненість у тім, що вони правильно впливають на дитину. Разом з тим, він пропонував свої, педагогічно обґрунтовані методи впливу, заклику об'єднати зусилля, пред'являти єдині педагогічні вимоги.

Педагогічно доцільне поведіння ініціатора контакту (педагога) забезпечує ефективне просування до взаєморозуміння, взаємоповазі, взаємодовірі. При цьому встановлюється діалог як специфічна

форма спілкування, у якій інша людина сприймається як рівний співрозмовник з правом на власну позицію, з властивою тільки йому системою цінностей, з індивідуальним способом сприйняття світу.

Диференціація впливу педагога на сім'ю з різним рівнем психолого-педагогічної культури припускає також застосування певних методів роботи з ними. Ми розуміємо концепцію методів як основний каркас, чи рамки, відповідно до яких педагоги застосовують свої знання й навички в дії. Спираючись на пріоритет сім'ї в соціальному формуванні й розвитку людини, педагог не змінює сім'ю, а залучає всіх її членів в активну діяльність, направляє свої зусилля на роботу разом із сім'єю.

Організуючи таку роботу, педагог головною задачею ставить реалізацію потреби людей у спілкуванні, у збагаченні їх досвідом, взаємною інформацією, у придбанні соціального досвіду, знань, умінь і навичок, стимулює розвиток їхніх власних сил, використання внутрішніх резервів.

Особливо чітко позначається позиція педагога щодо роботи з неблагополучними сім'ями: забезпечити охорону інтересів дитини. Першою задачею було обмеження особистості дитини від пагубного впливу сімейних відносин, що прийняли антипедагогічну спрямованість. Змусити батьків самих оцінити сімейну атмосферу та її вплив на дітей, підвести до усвідомлення своїх помилок, розбудити бажання змінити сімейний уклад.

Важливо було також у процесі безупинної, копіткої роботи з важкими сім'ями виробити в батьків довіру до дій педагога й розуміння правомірності вимог. У цьому й полягала психологічна складність впливу на такі сім'ї: з одного боку, – негативно-оборонна реакція батьків і, з іншої, позитивні зміни в сім'ї. Запобігання помилок у сімейному вихованні неможливо без розуміння батьками необхідності прийняти рекомендації педагога. Власне кажучи, це процес – перевиховання батьків. Практика підтверджує, що потрібен метод переконання, надання визначеної допомоги сім'ї.

Диференційований підхід у роботі педагога був на виокремленні груп сімей, об'єднаних спільними параметрами у виборі педагогічних засобів, адекватних сім'ям з різним рівнем психолого-педагогічної культури. Поділ сімей на групи вимагав застосування різнобічних форм роботи з батьками для підвищення їхньої психолого-педагогічної культури.

Першу групу склали сім'ї з високим рівнем виховних можливостей, тобто педагогічно розвинені сім'ї. Тут уклад сімейного життя в основному позитивний, стабільний, і рівень психолого-педагогічної культури досить високий. У сім'ї сприятлива моральна атмосфера, загальні установки, сімейні ціннос-

ті, традиції, висока рольова адекватність її членів, низький рівень конфліктності. Батьки мають усвідомлені знання в галузі сімейного виховання. У них сформовані виховні вміння, вони систематично займаються вихованням дітей, розуміють і приймають їх, підтримують постійний зв'язок з дошкільним закладом.

У другу групу ввійшли сім'ї із середнім рівнем виховних можливостей. Уклад сім'ї, як правило, суперечливий, рівень психолого-педагогічної культури батьків в основному середній. Моральна атмосфера сім'ї є позитивною, мають місце сімейні традиції, але відносини між дорослими й дітьми найчастіше суперечливі, виникають конфлікти, сварки на ґрунті незадоволених потреб одного чи декількох членів сім'ї. Батьки мають певні знання в області педагогіки, але вони недостатньо осмислені. Вони не завжди вміють застосовувати свої знання на практиці.

До третьої групи віднесли педагогічно слабкі сім'ї, з низьким рівнем виховних можливостей, де уклад сімейного життя хиткий, несприятливий, рівень психолого-педагогічної культури низький. Ця група батьків дуже неоднорідна. У сімейному укладі найчастіше зустрічаються такі негативні явища, як п'янство, розлади, жорстокість, брутальність, нерозумна любов до дітей. Відносини між членами сім'ї нерегульовані, мають місце порушення правил поведінки в побуті, гіпертрофія матеріальних потреб і витиснення ними духовних, індивідуалістична спрямованість членів сім'ї, високий рівень конфліктності. Для батьків характерне часткове й безвідповідальне відношення до своїх дітей, деспотичний стиль відносин.

Було визначено діапазон змін, що свідчать про підвищення психолого-педагогічної культури, а саме: переосмислення ролі батьків; новий рівень усвідомлення себе як батьків; відчуття батьками великої впевненості в собі; становлення більш довірчих відносин дорослих з дітьми.

Дослідження показало, що ефективність становлення психолого-педагогічної культури сім'ї підвищується, якщо воно здійснюється з урахуванням наступних умов: вивчений стан психолого-педагогічної культури сім'ї; функціонує система диференційованої роботи з урахуванням особливостей сімейного укладу й використанням різноманітних методів і форм (медико-психолого-педагогічна служба, консультування, педагогічні практики, конференції, батьківські збори); батьки активно залучаються у виховний процес; грамотно використовується дослідницький підхід педагога до роботи з сім'єю; співробітничать сім'я, дошкільний навчальний заклад й інші соціальні інститути виховання і враховуються при цьому національно-етнічні особливості сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Л.С. Особенности работы школы с неблагополучными семьями /под ред. Ю.В. Гербева. – Иркутск; 1987. – 125 с.
2. Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей // Пед. соч.: В 8 т. /Сост.: М.Д. Виноградова, А.А. Фролов. – М.: 1984. – Т. 4. – С. 59-116.
3. Стиваковская А. Как быть родителями. – М.: 1986. – 160 с.
4. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека // Избр. произв.: В 5 т. – Киев: 1979. – Т. 2. – С. 159-446.

5. Филонов Л.Б. Методика контактного взаимодействия // Формы и методы воспитательной работы с педагогически запущенными учащимися. – М.; 1980. – С. 24-44.

6. Хамляйнен Ю. Воспитание родителей. Концепция, направления и перспективы: пер. с фин.: Кн. Для воспитателей дет. сада и родителей. – М.: Просвещение, 1993. – 112 с.

Подано до редакції 12.01.05

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основные аспекты проблемы формирования психолого-педагогической культуры семьи и ее влияние на процесс воспитания детей в семье.

SUMMARY

The article deals with some basic aspects of forming psychological and pedagogic culture of family and its influence on the process of educating children within a family.
